

ZBORNIK *o* BRANKU VODNIKU

Ljerka Schiffler

DOPRINOS BRANKA VODNIKA
HRVATSKOJ ENCIKLOPEDISTICI

Poseban otisak

ZAGREB, 2001.

Kujitanci
Justituls za priostyji
J. K. K.

11. 5. 2001.

Doprinos Branka Vodnika hrvatskoj enciklopedistici

Izvorni znanstveni članak

UDK 886.2(091) (03)

930.85 »18/19« : 929 Vodnik

1.

O Branku Drechsleru Vodniku, kao »značajnoj pojavi cjelokupnog naučnog i kulturnog života Hrvatske«, konstatacije Antuna Barca¹ mnogo je pisano, i s raznolikih aspekata. I to opravdano, s više razloga. Poznata je Vodnikova široka djelatnost, književnopovijesna, esejistička, kritičko-polemička, javno-društvena. Vodnik je bio organizator kulturno-prosvjetnog i obrazovnog života, sveučilišni profesor, član Matice hrvatske, Hrvatske Akademije, angažiran u nakladništvu, poznat je njegov doprinos povijesti tiskarstva i knjižarstva. Čitavog svog života borio se za promicanje ideje slobode znanosti, za autonomiju sveučilišta, prvenstveno za stručnu osposobljenost sveučilišnoga kadra za koju se zalagao kao dekan Filozofskog fakulteta i član Senata. Svoja stajališta i poglede na razvoj znanosti i znanstvenog duha i morala, kao i svoje ideje prosvjetnog demokratizma, izlagao je sudu javnosti: od zalaganja za reorganizaciju sveučilišnoga obrazovanja, brojnih i oštrih polemika s istaknutim predstavnicima znanstvenog, društvenog i kulturnog života, Albertom Bazalom (1877.–1947.), Jurjem Majce-
nom (1875.–1924.), Stjepanom Ivšićem (1884.–1962.), ministrom prosvjete Zdenkom Vernićem (1885.–1944.), ministrom za socijalnu politiku Đurom Šurminom (1867.–1937.), sveučilišnim profesorom »koji nije objavio ni jednu naučnu radnju iz naše literarne historije«², do shvaćanja historije i politike, značenja prosvjete i kulture, slobode i stvaralaštva za život naroda i borbe za održanje i obranu digniteta nacionalne katedre za književnost pri Filozofskom fakultetu. U uzavreloj atmosferi duhovne borbe različitih i oprečnih stajališta, tendencija i ideoloških sukoba, razlikama u poimanju

¹ A. Barac, »Branko Vodnik«, *Srpski književni glasnik*, n. s. knj. XVIII, br. 6, 16. VII. 1926., str. 427–434.

² B. Vodnik, »O autonomiji sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu«, *Jugoslavenska Njiva*, 1923., br. 3, str. 126–129; vidi također *Prosvjeta*, 1923., br. 5, str. 204–206.

fenomena narodnoga bića i nacionalne kulture i povijesti, posebice nacionalne filozofije, koje je najistaknutiji zagovornik i promicatelj bio Albert Bazala.

Vodnik zastupa nužnost uske međusobne povezanosti nacionalne politike, nacionalne svijesti i nacionalne kulture:

»Naš nacionalna politika osniva se na nacionalnoj svijesti, a ova na nacionalnoj kulturi koja se izgrađuje na duši našoj, u kojoj ima da se ogleda u svome sjaju i u svojim sjenama istina našega historijskog života... Historijska istina u duši narodnoj stvara narodnu etiku za sadašnjicu i buduće naraštaje, dok falzifikati potkopavaju svaki moral i ruše osnovicu, na kojoj mora da se razvija narodni organizam.«³

Oštar i kritički odrješit, sudjeluje Vodnik u raspravama i reagira na postojeće prilike u kulturnom i javnom životu Hrvatske, recenzijama i napisima o znanstvenom životu i radu, zastupajući i braneci ideje nacionalnog života, znanosti, povijesti i politike.⁴

U svojim dijagnozama dekadanse znanstvenog duha i znanstvenih institucija, postavlja Vodnik kao imperativ stvaranje vlastite domaće znanosti i izgrađivanje veza sa znanstvenim svijetom Europe. Upravo će u tom on vidjeti temelje i hrvatske književne historiografije i književne kritike u njihovoj funkciji obrazovanja (u tom pogledu i potrebe »naučnog idealizma«, ideala nauke) kao značajne komponente izgradnje nacionalne samobitnosti. Tom osnovnom koncepcijom rukovodit će se Vodnik i u svojim tumačenjima i prosudbama pojava i djela, konačno i u popularizaciji niza starijih hrvatskih pisaca i mislitelja, hrvatskih latinista. U svom »kreativnom odnosu prema književnosti«, prema M. Šicelu⁵ i cjelokupnom korpusu ne samo hrvatske književnosti nego i filozofske baštine, izgradit će Vodnik i svoju koncepciju hrvatske *kulturne povijesti* – »ono, što je najljepše i najvrednije u hrvatskoj istoriji, jest *kulturna istorija*«⁶ /istaknuo B. V./.

Razumijevanje sveukupne Vodnikove djelatnosti i višestruke njegove privatne i javne djelatnosti i doprinosa književnoj i političkoj povijesti, nastojanje ka književnopovijesnoj sintezi, naravi i smisla istraživanja hrvatske nacionalne baštine i kulturne povijesti u cjelini, suodređeno je njegovu shvaćanju i teorijskom osmišljenju fenomena naroda i nacije, nacionalne povijesti i ideji *povijesnosti*, povijesnog događanja, poimanju nacionalne *kulture* i *etike ljudskog duha, čovjeka* i ljudske *kreativnosti*. U genezi tih Vodnikovih ideja, teorijskih polazišta i metoda promotriti nam je Vodnikov *misaoni profil, teorijske osnove i filozofijsku utemeljenost* njegovih književnopovijesnih prosudbi. Valja također istaknuti da su Vodnikove književnopovijesne i

³ B. Vodnik, »Istorija i politika«, *Jugoslavenska Njiva*, 1923., br. 1, str. 31.

⁴ A. Barac, »Nacionalna filozofija«, *Književni Jug*, knj. III, sv. 6, 15. III. 1919., »Književno jedinstvo«, ib., knj. III, sv. 4, 15. II. 1919.

⁵ M. Šicel, *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, 1997., 2. izd., str. 272, 273.

⁶ B. Vodnik, »Knjižarstvo u Hrvata. Studija izdavanju i širenju hrvatske knjige. Napisao Vj. Klaić. Tisak i naklada Knjižare St. Kugli, Zagreb, 1922., str. 8«, u: *Jugoslavenska Njiva*, 1923., br. 5, str. 203.

metodološke postavke utemeljene na njegovu uvjerenju o samom profilu književnog povjesničara koji, kako on smatra, uza sve drugo, mora biti i vrstan lingvist i paleograf i bizantolog i kulturni povjesničar. Tim i drugim svojim postavkama utjecat će Vodnik na mnoge povjesničare i teoretičare književnosti, između ostalih, i na Vatroslava Jagića⁷. Prema B. Vodniku, studij književnosti nije moguć bez pomoćnih znanosti. Među tima ističe on lingvistiku, kulturnu povijest, političku povijest, estetiku, teoriju književnosti, paleografiju i posebice filozofiju. »Književna povijest ima da se približi filozofiji«, piše Vodnik.⁸ Odjeci Vodnikovih misli, ideja, analiza stanja nacionalnih nauka i njihova odnosa s Europom, njegove koncepcije književne povijesti, njenog nacionalnog značenja, ciljeva, zadataka i samog smisla, nalaze se u sudovima A. Barca. Tako će Barac u svom članku *Između filozofije i estetike*, objavljenom u *Savremeniku*, 1929. g., promišljajući povijest književnosti kao jednu od »najzanemarenijih naših nacionalnih nauka« i raspravljajući o njenim metodama, ustvrditi istovjetno Vodniku kako je konačni cilj književne povijesti mnogo dublji od filološkog ustvrđivanja činjenica i od estetičke obrade građe, kako je on odgovor na pitanje o filozofskom značenju književnosti koje implicira temeljni odnos književnosti i života.⁹ Spomenuto gledište Vodnikovo književne povijesti kao *filozofije duha* bit će ujedno osnova njegova odnosa spram cjelokupne domaće baštine, njegove ideje o znanju – otud potrebe upoznavanja s vlastitom prošlošću, kulturnom, književnom, znanstvenom i filozofskom, potrebe njena prepoznavanja i promišljanja, najposlije i vredovanja. A to će ujedno biti teorijska osnova njegova mišljenja na kojoj će Vodnik graditi svoju viziju i projekt *enciklopedije* (tekstovi Vodnika o enciklopediji) i ostaviti svoj doprinos povijesti hrvatske *enciklopedistike* i *leksikografije*. Njegovi interpretativni prikazi i studije u tom smislu već naznačuju osnovne smjernice kasnije njegove vizije enciklopedije u kojoj se stječu spomenuti njegovi pojmovi i postavke – *ljudske povijesnosti*, *kulture* i *duha*, *narodnog bića*, shvaćanja *nacionalne kulture* i *filozofije* – bitni za razumijevanje njegovog enciklopedijskog bavljenja.

2.

Vodnikova enciklopedijska djelatnost predstavlja dionicu jedne značajne etape u povijesti hrvatske enciklopedistike. On je svjestan činjenice nedostatka naučne potpune hrvatske političke, kulturne i književne povijesti. Nastojeći postaviti osnovne njezine principe, načela i metode, Vodnik uočava važnost filozofije hrvatske povijesti, pojmljene i realizirane u Ba-

⁷ E. Hercigonja, *Nad iskonom hrvatske knjige*, str. 73, Zagreb, 1983.

⁸ B. Vodnik, »Lingvistika i literatura«, *Jugoslavenska nijava*, 1922., v. *Hrvatska moderna*, *Kritika i književna povijest*, PSHK, knj. 71., Zagreb, 1975., str. 471.

⁹ A. Barac, *Članci i eseji*, PSHK, knj. 101, Zagreb, 1968., str. 81.

zalinom pojmu nacionalne filozofije i kulturne težnje naroda (1936., 1938. g.)¹⁰ odnosno u Markovićevom programu¹¹ znanja i filozofije kao faktora integracije, ujedno i humanizacije i njene kulturne i nacionalne zadaće. U tom obzoru valja promatrati i Vodnikova čitanja domaće književne i filozofijske baštine, vrednovanja njenih posebnosti, osebnosti i značajki u enciklopedijsko-leksikonskom radu kao jednom od oblika kulture.

Potreba stvaranja domaće enciklopedije i ustrajanje na razvoju enciklopedistike kao znanstvene discipline, utemeljene na vlastitim načelima i metodama, kao i jasne svijesti o njenim zadacima i ulozi, kao ogledala povijesti jednog naroda i znanstvene istine o njemu, kompendija povijesnog pamćenja i ujedno putokaza u budućnost, Vodniku se prirodno nametnula kao odgovor na otvorena pitanja pred kojima se našla podjednako i društvena znanost i filozofija (između ostalog određenje pojma naroda, narodnosti i nacionalizma, kao književnopovijesno ali i političko-povijesno pitanje). Preduvjeti za realizaciju te ideje već su postojali kao i predradnje, pojedinačni pokušaji i inicijative. U tom kontekstu valja potražiti Vodnikovo mjesto i njegov doprinos kronologiji povijesti hrvatske enciklopedistike i leksikografije. Promišljajući hrvatsku književnu i kulturnu povijest, Vodnik ističe aktualnost tradicije. Primjerice se to odnosi na fenomen hrvatskog latinizma i humanističke kulture u cjelini. On tako ubraja »u čuda hrvatskog latinizma« Rajmunda Kunića (1719.–1794.), a njegov latinski prijevod Homerove *Ilijade* ubraja »među najljepšim plodovima latinske Muze u 18. vijeku«¹². Hrvatski latinitet smatra Vodnik kao »živu, stvarajuću i oplodujuću silu«, a tu tradiciju nema nijedan drugi slavenski narod, ni mnogi evropski narodi. Latinski jezik ima u tomu veliku ulogu i značenje za hrvatsku književnu povijest.

Kritički se obazirući na stanje nacionalne književnosti, znanosti i filozofije, apostrofirajući nedostatak pregleda povijesti hrvatske umjetnosti, upozorava Vodnik na činjenicu nepoznavanja vlastite duhovne baštine (»Kad želimo da istaknemo veliku svoju kulturu, onda obično iznosimo njihova imena, i to je sve«¹³), kao i na primitivne metode znanstvenog rada. Objektivno sudi Vodnik i o tragičnom položaju hrvatskih znanstvenika i njihovo uništavanje iz političkih razloga, imajući pritom svagda na umu prave interese znanosti. U tadašnjim brojnim prikazima i osvrtima na prilike i stanje u znanostima, nailazimo na matematičara Jurja Majcena (1875.–1924.) koji kritički ocjenjuje rad Akademije. Majcen konstatira:

¹⁰ A. Bazala, *Filozofijska težnja u duhovnom životu Hrvatske od pada apsolutizma ovamo*, p. o., Zagreb, 1936.; isti, *O ideji nacionalne filozofije*, Zagreb, 1938.

¹¹ F. Marković, »Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII., Rektorski govor, 1881/2.«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 1-2, 1975.

¹² B. Vodnik, »Dekadansa nauke«, v. *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, IV, br. 1 (7), 1978., str. 23.

¹³ *Ib.*, str. 32.

»Općeni naučni rad kod nas je slabije zastupan u I. razredu Akademije, gdje se nisu u većoj mjeri razvila istraživanja.«¹⁴

Posebice tu ističe stanje na području filozofije. Zalažući se za potrebu organiziranog rada na izradi enciklopedije, određuje Majcen njegove smjernice, program i uspoređuje našu i bečku akademiju, s obzirom na pitanja organizacije znanstveno-istraživačkog rada, njegove zastupljenosti po odjelima kao i na zadaće. Pritom ističe narodni karakter naše akademije, širinu naučnog rada i zanimanje inozemnog znanstvenog svijeta za njene rezultate. U istom smislu, osvrćući se kritički na stanje u filozofiji, kao i na opće stanje domaće kulture i društvenog života, A. Barac govori o oskudnom filozofskom stvaranju, tražeći njegove uzroke i razloge:

»Bez profesora Markovića, Bazale, Petronijevića, ne bismo imali ni ono malo filozofije, što je imamo. Da njihov rad nije veći, da mu se uticaj ograničuje na minimalan broj ljudi, da nije postigao savršenu formu, nije krivnja na njima, na njihovom profesionalnom zvanju, već na tome što su bili sasvim osamljeni, što u našem društvu nisu nalazili potpore, onog odziva, bez kojega ne može nastati pravi kulturni život.«¹⁵

Već mnogo ranije od ove Barčeve konstatacije Vodnik analizira stanje u znanosti, politici, književnosti i filozofiji, odsustvo autonomije znanstvenog i istraživačkog rada. U svojoj studiji o Franji Markoviću¹⁶, u kojoj razmatra nesrazmjer Markovićevog sveučilišnog i prosvjetnog angažmana, nadalje dvojaki karakter cjelokupnog njegova rada, popularizatorski (upoznavanje sa hrvatskom kulturnom baštinom) i znanstveni (Markovićev rad o Boškoviću i Markovićeva estetika), te Markovićeve zasluge, Vodnik ističe:

»(...) Marković je prvi u nas dignuo estetički smisao i shvaćanje velike umjetnosti, širio estetski osjećaj (...) on je prvi radio oko toga, da bude narodno pozorište eminentno umjetničkim institutom, budio je u suvremenika visoko poimanje umjetničkog zvanja, popularizirao je rad pisaca, o kojima niko do njega nije ništa napisao, a napokon podao nam je prvu estetiku. (...) On je našu književnu kritiku, koja je bila do njega diletantska ili nikakva, dignuo prvi u visinu naučne kritike, i to bijaše znatan korak u našem književnom životu.«¹⁷

On dalje primjećuje kako »sa sveučilišne katedre Marković nezatno utječe na naš povijesni život« i ustvrđuje:

»Mi nemamo danas otale ni jednog filozofa, koji bi se mogao istaći radnjom, što bi odgovarala najčeđnijim zahtjevima samostalnog naučnog istraživanja. (...) U nas je danas lako konstatovati neobični zastoj u svim granama nauke, jer fale svi uvjeti, da se razvije zdrav znanstveni podmladak. Takve su naše prosvjetne prilike, pa nije ni Marković mogao stvoriti, što je nemoguće.«¹⁸

¹⁴ J. Majcen, »Rad naše Akademije i odnos njezin prema narodu«, *Ljetopis JAZU*, 1919., 33, str. 196–219.

¹⁵ A. Barac, »Profesorština«, *Književni Jug*, knj. III, sv. 9–10, br. 5, 1919., str. 447.

¹⁶ B. Vodnik, »Franjo Marković. Studija«, *Savremenik*, 1906., I, str. 81–96, 161–178.

¹⁷ *Ib.*, str. 178.

¹⁸ *Ib.*, str. 174, 175.

Vodnik tu smatra odlučujućim utjecaj Herbartova filozofskog sistema, »doktrinarnog, pedantnog, apriornog«, za razliku od širokog utjecaja i političnosti njemačke filozofije na sva duhovna područja.

3.

Značajni su nadasve u tom okviru Vodnikovi pogledi na razvojne faze mišljenja, konkretno idejno-teorijske zasade razdoblja hrvatskog narodnog preporoda za koje je bitno odsustvo analitičkog duha, »mozganja, kritike«, potom razdoblja duševne dezorijentacije za Bachova apsolutizma, te najposlije treće faze, koju Vodnik naziva fazom »općene analize koja nam je donesla zdravlje političke ideje, svestraniji beletristički rad, a stvorila je znanost i kritiku«.¹⁹

Vodnik vidi ovdje dvije bitne razlike u razinama, dvije glavne struje, političku i prosvjetnu, koja se očitovala kao reakcija na ilirsku ideju, odnosno, okrenutost jugoslavenskoj ideji, Starčevićeve velikohrvatske ideje i druge Strossmayerove. Govoreći o razdoblju početaka kritičkog povijesnog ispitivanja, osnivanja znanstvenih i kulturno-prosvjetnih institucija, društava i časopisa (JAZU, 1867.; *Vienac* 1869.; Hrvatsko sveučilište 1874.; Matica hrvatska 1873.), Vodnik svraća pozornost na značenje enciklopedijskog rada kao osnove narodne prosvjete, navodeći pritom tekst iz *Vienca* iz 1873. g.:

»(...) te bi tim Matica bila za enciklopedijsku prosvjetu srednjih razreda našega naroda onakovo ognjište, kakovo je jugoslavenska akademija za strogu znanost, a svetojeronimsko društvo za prosvjetu puka.«²⁰

Ove tek neke od mnogih Vodnikovih dijagnoza, osvrti i ocjena na stanje prilika dragocjeni su prilozi proučavanju društvene povijesti razdoblja u koje pada i Vodnikovo djelovanje, posebice njegova jasna, stalno isticana vizija reformiranja, što znači organizirane i programom utvrđene perspektive razvoja znanosti i njena opće društvenog značenja. Potreba je to, drži Vodnik, izgrađivanja samih temelja, pretpostavki i načina ostvarenja zdravog znanstvenog života, od prioriternih zadataka. Jedan od tih zadataka je upravo rad na izdavanju *hrvatske enciklopedije*, kao kolektivnog rada, čija bi se zadaća sastojala u otkrivanju, kritički objektivnom vrednovanju, sustavnom istraživanju i prikazivanju osoba, pojava, djela i događaja bogate hrvatske duhovne povijesti:

»Na žalost, mi ipak nemamo ono *znanje o sebi* /istakao B. V./ sabrano, probrano i pročišćeno u jednom djelu« (...) »naša se nacionalna svijest ne može potpuno i solidno izgraditi, jer ne poznamo sami sebe.«²¹

¹⁹ Ib., str. 173.

²⁰ Ib., str. 174.

²¹ B. Vodnik, »Dekadansa u hrvatskoj književnosti«, v. *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, op. cit., str. 69.

Činjenicu vlastitog nepoznavanja velikog i bogatog duhovnog potencijala prošlosti i njegovih vrijednosti, pritom i onih skromnijih dostignuća u mnogim disciplinama, prirodnim i društveno-humanističkim, stoga i razumljivije činjenice njihova nepoznavanja izvan domaćih granica, u drugih naroda, ili pak krivog odnosno nedostatnog obavještavanja, gdje i falsificiranja, moguće je, smatra Vodnik, nadoknaditi i otkloniti jedino izdavanjem priručnih djela, prikazima općeg znanja, koji su piše on, »od šire opće potrebe, znanstvenika, političara, novinara, javnih radnika, građana«. »A sve to može dati«, nastavlja dalje Vodnik, »jedna općena i narodna enciklopedija – ogledalo hrvatskog kulturnog, znanstvenog rada i njegove organiziranosti«, upravo projekt na kojem se radi, dodaje on, već pedeset godina.²²

Vodnik nastavlja i dalje razvija ovu misao izdavanja opće enciklopedije koja ne bi bila prijevod ili prerada, odnosno kompilacija tuđih enciklopedija i leksikona (češki *Slovník Naučný*, Wurzbachov biografski leksikon i dr.). Misao je to i Marka Crljena (Czerljen) (1840.–1918.) koji uočava potrebu i golemo značenje izdavanja enciklopedije, i za ostvarenje te ideje daruje JAZU zakladu od 20.000 kruna. Kako sam Crljen obrazlaže, odluka osnivanja zaklade pod njegovim imenom rukovođena je njegovom namisli i željom da »naš narod dobije što prije jedan od svih naših stručnjaka obrađeni enciklopedijski rječnik, koji bi stajao na visini današnje znanosti, a prikazivao bi prošlost i sadašnjost zemalja u kojima stanuju Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari. Uz to bi se mogle učiniti i druge pripravne radnje za opći dio enciklopedijskog rječnika«²³. Prema Vladimiru Mažuraniću (1845.–1928.), Crljen je bio taj koji je prvi ozbiljno zamislio i potaknuo izdavanje enciklopedije hrvatskih i ostalih Jugoslavena.²⁴ Crljenova je enciklopedijska zamisao međutim bila sužena na izdavanje *Hrvatskog biografskog rječnika*, od kojeg je izašao tek *Ogledni arak*, 1916.²⁵ U svom nekrologu Crljenu, ističe Đuro Körbler njegovo zalaganje za izdavanje enciklopedije kao »vojnika i čovjeka od knjige po zvanu«²⁶. Inicijativi JAZU pridružuje se i Matica hrvatska, u čiji program rada za Ivana Trnskog (1819.–1919.) ulazi i izdavanje enciklopedije, ali se ova ugasila za vrijeme predsjednikovanja Đure Arnolda u MH. U svojim *Zapiscima*, s nadnevkom 21. 7. 1902. br. 46, Iso Kršnjavi, obazirući se na novo razdoblje u Matici hrvatskoj, govori o Matičinom projektu izdavanja enciklopedije.

S nevjericom u Matičin novi smjer i kritizirajući Arnoldovu najavu novog duhovnog razdoblja, najavu preporoda, Kršnjavi djelovanje Matičinog predsjednika ne vidi kao obećanje budućnosti, nego vraćanje starim ide-

²² Ib., str. 69.

²³ Đ. Körbler, »Marko pl. Czerlien«, *Ljetopis JAZU* za god. 1918., sv. 33, 1919., str. 155.

²⁴ Usp. F. Glavina, »Inicijative, pokušaji i započeta djela naše enciklopedistike i leksikografije«, *Bilten JLZ*, 1974., 9/10, str. 63–75.

²⁵ D. Prohaska, »Rad Jugoslavenske Akademije«, *Savremenik*, 11, 1916., str. 253.

²⁶ Đ. Körbler, »Nekrolog Marku pl. Czerlienu«, *Ljetopis JAZU*, 1919., 33.

jama skolastičkog srednjovjekovlja, a u istom tonu govori i o naravi enciklopedije i svojoj bojazni u njenu mogućnost:

»Navještena enciklopedija bit će valjda nešto slično d'Alembertovoj. (...) Za enciklopediju nam se obećaju da će biti 'inventar kulturnog stanja i nastojanja našega naroda'. Ja se vrlo bojim budućnosti, ako će nam taj 'inventar našeg kulturnog stanja' imati nadomjestiti 'i tudinstvo' klasičnih doba.«²⁷

Kršnjavi zaključuje svoju dijagnozu stanja Matice, posebice Arnoldovu koncepciju enciklopedije:

»Može se, dakle, dogoditi da će vlast njegove stranke u Matici tako dugo trajati, dok ta, iz zaprašenih i zaboravljenih knjiga od najčednijih literata izradena enciklopedija, ne bude gotova. Ja imam tu 'infernalu želju' da ta enciklopedija izade, jer sam uvjeren da će se dići opća bura kada se ta skolastična sablast ukaže usred bijela dana. Ta će bura očistiti sparinu, što sada leži nad Maticom, pa će otpuhnuti moljce, kojih će enciklopedija dijeliti sudbinu onih starih zaboravljenih knjiga, iz kojih je izvadena, pak će pasti i ona u prašinu. (...) Ja mislim da će preporod nastupiti tek iza ovog skolastičkog razdoblja.«²⁸

Od 1910. godine teku pripremni radovi za izdavanje enciklopedije, no bez jasno definirane programske koncepcije profila i oblika (znanstvenokritička, narodna, jugoslavenska, rječnik?), s obzirom na tipologijsku zastupljenost i kriterije uvrštavanjačnosti ličnosti (svih ili samo nekih, značajnijih).

Uza sve neuspjele pokušaje i ishode, zbog nepovoljnih objektivnih okolnosti (rat, nesposobnost organiziranja svih hrvatskih znanstvenika na takvom projektu), Vodnik je bio optimističan u svom uvjerenju kako je ipak »bilo moguće u kratko vrijeme izvesti taj posao«.

U kronologiji razvoja ove ideje od 1870., javlja se paralelno i ideja o izdavanju hrvatskog slovnika. U nizu inicijativa za pokretanje enciklopedije, od J. Bajamontija pa do pojedinačnih pokušaja u dr. pol. 19. st., javlja se primjerice i Petar Tomić, koji 1871. g. iz Beča upućuje svoj dopis *Ob izdavanju enciklopedije za južne Slavene*²⁹. Tomić ističe korisnost općenite enciklopedije za naobrazbu. Nju bi imali pisati znanstvenici po uzoru na češku enciklopediju, i za koju »prije i laglje možemo pred samimi Hrvati i Srbi sakupiti suradnike«, i koja bi bila »orginalna i narodna«. Premda svjestan nezavidnih prilika i »duševnih silah«, stručnog i znanstvenog položaja znanstvenika, »više konsumentenata negoli producenata, tj. fabrikanaata, učenjaka«, Tomić naglašava potrebu da »Bugarin, Srbin, Slovenac i Hrvat, prem ovoliko i onoliko znade o Hrvatah i slavenskom jugu, koliko je tamo i kako je tamo.«³⁰

²⁷ Iso Kršnjavi, *Zapisci iza kulisa hrvatske politike*, knj. I. (prir. I. Krtalić), Zagreb. 1986., str. 206.

²⁸ *Ib.*, str. 207.

²⁹ *V. Branik*, Sisak, I/1871., br. 64.

³⁰ P. Tomić, *Ob izdavanju*, op. cit. 6. VI. 1871.

Dileme oko koncepcije enciklopedije, njenog tipa i namjene traju od 1870. Godine 1871. Franjo Rački (1828.–1894.) obrazlaže potrebu izdavanja enciklopedije (*Vienac*, 1871., 21, 22).

Priručni rječnik sveobćeg znanja ili mala hrvatska enciklopedija Zocha i Mencina (Osijek, 1886.)³¹ pobuđuje veliku pozornost javnosti. Ukazuje se na njezine koristi ali i slabosti.³² Ipak je najveće značenje ovog monumentalnog djela u domaćim okvirima, videno u stvaranju vlastite enciklopedije, »luči hrvatskoj knjizi koja je u vlastitoj kući bila robinja tuđinstvu.«³³ Od osnutka Sveučilišta i uza svu postojeću osposobljenost, stručnu i znanstvenu kao pretpostavke ostvarenja zamisli izrade hrvatske enciklopedije kao kolektivnog tima, kako ga vidi sam B. Vodnik, i Zoch-Mencinov značajni pothvat u tom je ostao tek »pokusom« od kojeg su ostvarena samo dva sveska (knj. I, A – Bžedni, Osijek, 1887.; knj. II, C – Gzel, ur. samo Zoch, Osijek, 1890.).

4.

U povijesti ideje enciklopedizma od razdoblja prvog desetljeća 20. stoljeća, valja istaknuti zauzimanje Tadije Smičiklase (1873.–1914.) da se u okviru JAZU pokrene izdavanje južnoslavenskog enciklopedijskog rječnika (na kojem su pothvatu uz JAZU trebale surađivati Srpska akademija i Matica slovenska), potom nastojanja da se realiziraju enciklopedijski programi i najave drugih grupacija, primjerice najava Hrvatske katoličke enciklopedije, prema nekima »najzamršenijeg književnog pothvata hrvatskih katolika na početku XX. vijeka«³⁴, s pozadom crkvenim i političkim, antagonizma katolika, liberala i naprednjaka.

O tendencijama i koncepcijama i samim pripremama rada na općem enciklopedijskom rječniku koji bi osnovu imao u Jugoslavenskom enciklopedijskom rječniku govori Đuro Köbler, da bi i taj pokušaj ostao nedovršeni 1914. smrću Tadije Smičiklase i zbog političkih razloga.

Vodnikov udio u domaćim enciklopedijsko-leksikografskim nastojanjima vezan je između ostalog uz zaključak JAZU o izdavanju hrvatskog biografskog rječnika, 1915. g. Treba ovdje imati na umu ukupne već postojeće rezultate koji tome, uključujući i Vodnikov angažman, prethode. U kronologiji hrvatske bio-bibliografske povijesti bilježimo priloge niza pojedinaca svestrane kulture, široke naobrazbe i visoke stručnosti, filologa, povjesni-

³¹ Upućujemo na pretisak, *Prva Hrvatska Enciklopedija I i II. Obraduju dr. Ivan Zoch i Josip Mencin uz sudjelovanje i pripomoć mnogih književnika tiskom Dragutina Laubnera u Osijeku 1884.–1890.* Pretisak Gradska tiskara Osijek, 1996.

³² V. Vj. Klaić, »Književno pismo«, *Vienac*, XVI, 1884., 49, str. 783–787; M. Grlović, »Priručni rječnik sveobćeg znanja ili mala hrvatska enciklopedija«, *Pozor*, 1. VI. 1885., br. 125.

³³ M. Grlović, op. cit.

³⁴ »Hrvatski katolici. Pozor. Riječ o najzamršenijem književnom pothvatu hrvatskih katolika na početku XX. vijeka«, v., *Hrvatska Straža*, VII, 1909., str. 387–396.

čara književnosti, bibliofila koji sabiru i proučavaju veliku gradu hrvatske kulturne povijesti, polažući time osnove modernog znanstvenog pristupa hrvatskoj bibliografiji. Vodnik je za sobom imao množinu djela i nacрта kao i već pripremljenog materijala koji će poslužiti radu kasnijih naraštaja. Spomenimo samo ukratko u toj velikoj produkciji još od enciklopedijskog humanističkog programa Marka Marulića (*De viris illustribus*), Serafina Crijevića (1686.–1759.) i njegovu obradu 435 dubrovačkih pisaca do 1742. g., njihova života i djela, Julija Bajamontija (1744.–1800.) koji se smatra prvim modernim enciklopedistom i koji je sakupio opsežnu gradu za enciklopedijski rječnik, ali mu je djelo ostalo nedovršeno, Francesca Maria Appendinija (1768.–1837.) koji je ostavio vrijedne bio-bibliografske podatke, utječući na Šimu Ljubića (1822.–1896.) i njegov rječnik znamenitih ljudi Dalmacije (1806.), čiji su biografski nacrti hrvatskih pisaca kontinentalne Hrvatske ostali nedovršeni (*De scriptoribus Pannoniae Saviae. Collectanea*), Andrije Cicarellija (1759.–1823.) i njegov biografski leksikon značajnih ljudi Splita, G. Ferrarija Cupillija s biografijama znamenitih ljudi Dalmacije – djela pisana na hrvatskom i stranim jezicima.³⁵

Svijest o značenju razvoja enciklopedistike i biografske leksikografije za nacionalni kulturni identitet postupno je sve više jačala. Tako je Velimir Deželić znatno doprinio svojim osobnim radom ostvarenju vlastite zamisli sastavljanja hrvatskog biografijskog leksikona. Njegove će koncepcije izložiti Deželić u časopisu *Vitezović, mjesečnik za genealogiju, biografiju, heraldiku i sfragistiku* (s odijeljenim prilogom *Hrvatski bibliofil, mjesečnik za bibliotečne i bibliografske znanosti*), čiji je uređivač. Hrvatski biografski leksikon Deželić vidi kao upravo način očuvanja vlastite kulturne tradicije, vlastite individualnosti u krugu europskih naroda:

»ako smo i maleni narodi zaista nismo najmanji u sklopu europskih naroda.«³⁶

Deželić povlači paralele između svjetskih i hrvatskih enciklopedijskih ostvarenja, navodeći pritom brojne primjere iz svjetske biografske leksikografije, čeških, poljskih, mađarskih, ruskih autora odnosno priređivača, u kojima je sabrano također i mnogo životopisa hrvatskih pisaca, latinista kao i ljudi koji su živjeli izvan Hrvatske. U tradiciji domaće biografije, koja bilježi i već dobroano zastarjela ostvarenja, ističe Deželić ona dopreporodnog razdoblja i na ilirsku historiografiju, »koja je obljubila biografiju«, kako kaže.³⁷ Raspravu Franje Račkog iz 1885. g. *Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885.* u povodu proslave 50. godišnjice preporoda hrvatske knjige Deželić ističe kao *značajan povijesni datum* u domaćoj povijesti. Nadalje ističe i neke autore novijeg razdoblja, T. Smičiklasa, Vj. Kalića, F. Šišića, K. Horvata. Pionirski je prinos hrvatskoj biografici Ivana Kukuljevića posebice njegov umjetnički rječnik *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*

³⁵ V. Lj. Schiffler, *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Zagreb, 1989.

³⁶ V. Deželić, »O hrvatskom biografskom leksikonu«, *Vitezović*, 1905., 1, str. 7.

³⁷ *Ib.*, str. 11.

(1858.–1860.), tematski biografski rječnik *Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII vieka s ove strane Velebita* (1869.), te niz životopisa, *Glasoviti Hrvati prošlih vijekova* (1886.).

Posebice vrijednu gradnju sadrži prvijenac hrvatskih biografskih leksikona, *Album zaslužnih Hrvata XIX stoljeća* (1900.), književnika, novinara, publicista i leksikografa Milana Grlovića, (1852.–1915.) izraden na inicijativu i poziv Matice hrvatske, osnovom kojeg je bilo njegovo jubilarno izdanje *Slava preporoditeljem 1835.–1885.* (1885.), u povodu 50. obljetnice ilirskog preporoda, domoljubna i narodna knjiga sa stopedeset portreta hrvatskih pisaca, znanstvenika, umjetnika, političara, crkvenih velikodostojnika i dugih značajnih predstavnika kulturnog i društvenog života, nekih po prvi put obrađenih, no i dosta onih koji su ispušteni, premda su u početku tog projekta bili predviđeni.

Ovdje valja spomenuti i pojavu *Hrvatskog biografskog godišnjaka* u kalendaru *Bog i Hrvati* 1905. i 1906. g., s 350 životopisa hrvatskih državnika, političara, pisaca, znanstvenika i umjetnika. Uza sve visoke rezultate biografskog rada u Hrvata, velikog broja životopisa i monografija pojedinih istaknutih ličnosti iz hrvatske kulturne prošlosti, pisanih na hrvatskom i na mnogim drugim jezicima, latinskom, talijanskom, mađarskom, njemačkom, Deželić konstatira da »hrvatski narod ne ima još svojega pravoga narodnoga biografskoga leksikona«, znanstveno uređenog, »u kojem bi se nalazile biografije svih osoba, što su iole neku ulogu igrale u politici, literaturi, umjetnosti i uobče kulturnom životu hrvatskoga naroda«, i koji bi bilo »od pomagala ne samo učenjaku, već i svakom inteligentnom Hrvatu«. ³⁸ Deželić je i sam sastavio mnoge životopise istaknutih suvremenika za *Hrvatski biografski godišnjak*, tu, kako sam piše, »novost u našoj literaturi«, premda nepotpun, umnogomu manjkav, kako i sam priznaje i navodi za to razloge. On međutim, vidi njegovu potrebu i koristi i za povjesničara književnosti i kulturnog povjesničara, publicista, kao i znanstvenu i komunikacijsku ulogu i svrhu u to doba ali i u budućnosti. Deželić taj projekt konačno vidi u funkciji izrade buduće narodne biografske enciklopedije. ³⁹

Deželić je međutim odustao od svog nauma, spoznavši nedostatnost pojedinačne inicijative u ostvarenju takvog projekta i potrebu kolektivnog, intelektualnog rada kao društvenog pothvata. U spomenutom svom tekstu o hrvatskom biografskom leksikonu piše Deželić o tomu:

»Sni mladosti moje združeni su čvrsto s tim mislima. Mnogo vremena skupljao sam gradnju i mislim, da ću se sam prihvatiti posla i izdati ovakav slovník. Ali vrijeme leti, a ogroman je posao, druge radnje i razne zgode i nezgode ne dopuštaju mi danas više misliti na to, da bi ja, kao pojedinac, obavio sav taj posao. Pisao sam prije dvije

³⁸ V. Deželić, »O hrvatskom biografskom leksikonu«, *Vitezović*, ib., str. 21, 22.

³⁹ V. »Rječ uredništva uz Hrvatski biografski godišnjak«, *Bog i Hrvati, ilustrirani hrvatski narodni kalendar sa poslovnim i zabavnim prilogom za prostu godinu 1906., tečaj XIII, 1905.*, tisk i naklada Antuna Scholza, Zagreb 1905. Životopise donosi kalendar u god. 1904., tečaj XII, str. 65–96 i u god. 1905., tečaj XIII, str. 65–80.

godine slavnomu našem zemljaku prof. dru. Vatroslavu Jagiću i on mi odvrati liepim listom, u kojem, odobravajući naum takva djela, misli, da bi se više radnika okupilo oko toga djela (...). Ipak, uzmemo li u obzir, kako su u drugih naroda vlade i akademije i druge učene korporacije, te gradovi pripomogli takovo djelo, mislim da bi se i u nas našlo odgovora na to pitanje.«⁴⁰

Potrajat će još podosta vremena da bi se ostvarila ta Deželićeva nadanja. Na žalost, kako sam reče u spomenutom članku, još će dugo »počivati san biografske crte i bilješke«, »u dnevnicim, beletrističkim časopisima i u mnogim knjigama«, u rukopisima biblioteka i arhiva, stranih i domaćih. Objedinjavanje i stručno i znanstveno rukovođenje enciklopedijsko-bibliografijskoga rada bit će moguće tek institucionaliziranjem tog posla kako je to uvidio i postavio V. Jagić. Spomenimo, uzgred, i to da je Deželić bio i jedan od najaktivnijih suradnika biografskog leksikona *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.–1925.* objavljenog u povodu 1000. obljetnice hrvatskog kraljevstva (ur. Emilije Laszowski).

Ovdje valja istaknuti također i Đuru Stj. Deželića i njegov doprinos enciklopedistici i leksikografiji.

Pišući o Deželićevom književnom radu, kao i političkom i organizatorskom, u cilju narodnog buđenja i prosvjećivanja, A. G. Matoš naglašava Deželićev enciklopedizam i univerzalnost. On ga »podsjeća na P. Baylea i francuske enciklopediste, na učene Nijemce prije Kanta i Lessinga, na Addisona u Engleskoj«.⁴¹ Matoš se pritom kritički osvrće i na situaciju u hrvatskoj enciklopedistici i leksikografiji u cjelini:

»Žalosno je i sramotno, da su ta enciklopedijska nastojanja ostala u toj primitivnoj rudimentarnosti, i dok rječnik naše nehrvatske Akademije još nije svršen, naša kultura ne dotjera još ni do leksikona hrvatske konverzacije. Mi još nemamo svoga Littréa i Brockhousa, a da ih i imamo, u kukavnim našim prilikama ne bi se moglo izdati djelo kao *Encyclopedia Britannica* ili veliki *Larousse*.«⁴²

5.

Za urednika pokrenutog *Hrvatskog biografskog rječnika*, 1915. g. biva postavljen upravo Branko Vodnik, koji se međutim, odrekao spomenute funkcije da bi za nju bio izabran Đuro Korbler na osnovu njegova plodnog iskustva i proučavanja hrvatske kulturne prošlosti, posebice hrvatskog humanizma 15. stoljeća. No, i on se zbog bolesti zahvalio na uredničkom mjestu, pa je 1916. za novog urednika bio postavljen Oton Kučera (1856.–1931.). No, i on je ubrzo zamijenjen novim urednikom. Ta je dužnost povjerena bila Davidu Bogdanoviću. Od spomenutog je projekta izdan samo *Ogledni*

⁴⁰ V. V. Deželić, »O hrvatskom biografskom leksikonu«, op. cit., str. 22.

⁴¹ A. G. Matoš, *Sabrana djela* III, JAZU, Zagreb, 1955. (priř. D. Tadijanović), str. 260.

⁴² Ib. str.

arak. U svom se osvrtnu *Ogledni arak Hrvatskog biografskog rječnika*⁴³ Dragutin Prohaska (1881.–1964.) kritički osvrće na pozitivne i negativne strane rječnika koji sabire životopise »svih Hrvata i tudinaca na hrvatskom tlu, odnosno Hrvata i tudinaca u značajnoj vezi s hrvatskom poviješću i kulturom«. Ukazujući na niz pitanja i dilema konceptualne i organizacijske naravi, sažima Prohaska neke osnovne dileme i otvorena pitanja tipa enciklopedijske i leksikonske obrade činjenica i podataka, a koje se očituju jasno i u samom oglednom arku. Prohaska tako razlikuje tip enciklopedije monografskog karaktera, zborničkog, koja u osnovi ima dinamičku koncepciju znanosti (uzor vidi u Jagićevoj enciklopediji slavenske filologije *Istorija slavjanskoj filologiji*, 1910.) i enciklopedijski rječnik, koji u svom pristupu izlaganja grade odražava statičku narav znanosti. Sam se Prohaska odlučuje za srednje rješnje koje bi uključivalo oba spomenuta tipa. Pledirajući za osnovne postulate i temeljna načela enciklopedijske obrade, ističe Prohaska znanstvenu istinitost, objektivnost, vjernost i sintetičnost – čiji se propusti upravo ogledaju u člancima oglednog arka i kojima on upućuje svoje zamjerke, i s druge strane onih biografija koja ta načela poštuju (kao uspjele primjere navodi članke autora Đure Kōrblera, Vlodoja Dukata, Josipa Nagyja, Željka Markovića, Vjekoslava Klaića). Spomenuti projekt za koji je bilo prikupljeno i izrađeno oko dvjesto životopisa, zamro je do 1926. g., štoviše on je modificiran i zamijenjen idejom izdavanja *Jugoslavenskog enciklopedijskog rječnika*.

Motreno u obzoru različitih pojedinačnih *gledišta, vizija, inicijativa, pokušaja i nastojanja* da se postuliraju temeljna *načela, sadržaj, namjena, standardi, kriterij te program* rada na enciklopedijskim i bio-bibliografskim izdanjima, do 1938. godine, ideje pokretanja *Hrvatske enciklopedije* u pet svezaka, postupno sve više jača svijest o potrebi i značenju izdavanja hrvatskog biografskog rječnika i hrvatske bibliografije, u kojima bi se uz enciklopediju, prikazao vlastiti udio u sveopćem kulturnom stvaranju, domaćem i svjetskom, sa znanstvenim svijetom Europe:

»Nu enciklopedija je djelo namijenjeno inteligenciji i poluinteligenciji (...) najbolji podporanj prave prosvjete.«⁴⁴

6.

Značajna je Vodnikova suradnja u *Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj* Stanoja Stanojevića (1925.–1929., 4 sv.) u kojoj uz veliki broj suradnika surađuju i Albert Bazala i Antun Barac. (I sv. A–H; II sv. I–M; III sv. N–R; IV sv. S–Ž). Vodnik se javlja s velikim brojem članaka u toj enciklopediji. Svjestan potrebe upoznavanja s velikim i bogatim kapita-

⁴³ D. Prohaska, »Ogledni arak Hrvatskog biografskog rječnika«, *Savremenik*, god. 11, 1916., str. 148–151.

⁴⁴ B. Vodnik, »Enciklopedija«, *Hrvatska Straža*, VIII, 1910., str. 373, v. također, B. Vodnik, »Enciklopedija«, *Narodne Novine*, LXXXII, br. 213, 14. IV. 1915., str. 1–2.

lom domaće baštine i njene objektivne, istinite prosudbe, već u svojoj raspravi *Dekadansa nauke*, Vodnik ističe:

»Imamo velikih renesansnih umjetnika, slikara i graditelja koji se ističu u historiji evropske umjetnosti, ali mi ih gotovo i ne poznajemo. Kad želimo da istaknemo veliku svoju kulturu, onda obično iznosimo njihova imena, i to je sve.«⁴⁵

Sam će Stanojević u svom *Pogovoru Narodnoj enciklopediji* obrazložiti sve poteškoće objektivne i subjektivne prirode, načelne i tehničke, (probleme ostručenja, okupljanja suradnika u osjetljivim prilikama antagonizama, nacionalnih, političkih pa i osobnih), materijalnih promašaja, ali isto tako i ukazati na sve pozitivne strane i zasluge koje ta enciklopedija ima, prvenstveno kao prvi pokušaj ove vrste, kako sam piše, da skupi razbacani materijal, do tada nepristupačan i neupotrebljiv.

Na niz prigovora upućenih Stanojevićevoj enciklopediji (primjerice pitanje suradnje, površnosti, neobjektivnosti, nepotpunosti, nejednolikog opsega biografija, neujednačenosti, sadržajne i formalne, obilja grešaka i niz drugih), u obranu pojave enciklopedije javio se i Branko Vodnik. Nakon niza neuspjelih pokušaja Akademije i Matice hrvatske, Branko Vodnik piše kako je ona »imala zadaću izvesti ono što nijesu mogle naše najjače institucije«. Vodnik odgovara i na prigovore oko pogrešaka koje se u njoj nalaze:

»A bez velikih pogrešaka i nepotpunosti i ne može da bude *prva* (istaknuo B. V.) jugoslavenska narodna enciklopedija. Piscima pako, koji nijesu zadovoljni s onim, što je enciklopedija o njima donesla, treba postaviti kao izgled odbornika Matice dr. A. Bazalu, koji se pobrinuo, te je u *Narodnoj Enciklopediji* izašao o njemu golemi članak, u kome se spominje tačno svaka sitnica, što ju je gdje napisao, što više, ističu se njegovi radovi koji nijesu nigdje štampani, niti će ikada biti štampani.«⁴⁶

Vodnikova suradnja u Stanojevićevoj enciklopediji odraz je njegova teorijskog, stručno-znanstvenog bavljenja domaćom kulturnom poviješću, Vodnikovih stajališta, stavova i osobnih afiniteta, međusobnih odnosa spram svojih suvremenika. Kad je riječ o njegovu odnosu spram korpusa starije kulturne književne i znanstvene povijesti, Vodnikova je ocjena »hrvatske kulturne doraslosti« koju primjerima dokazuje i svagda ističe. Odnosi se to ponajprije na početke humanističke djelatnosti u Hrvata, na tiskarsko-knjižarsku djelatnost, na doba prvotiska. U jednom svom članku 1923. g. navodeći sjajne domete povijesti hrvatskog tiskarstva i inkunabulistik, ističe Vodnik kako se tiskarstvo »najsajnije manifestira u tom, što smo u to prvo doba dali najkulturnijim evropskim narodima, uz Andriju Paltašića jednoga Dobruška Dobrića Dubrovčanina (Boninus se Boninus), koji je izdao divotizdanje Danteove *Božanstvene komedije* u drvorezima godine 1497. i veliki niz djela na latinskom jeziku, radio kao ugledan tiskar u Mlecima, Veroni i

⁴⁵ B. Vodnik, »Dekadansa nauke«, v. *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, op. cit., str. 32.

⁴⁶ B. Vodnik, »Skupština Matice hrvatske«, *Jugoslavenska Njiva*, 2, 16. VII. 1925., str. 71.

Breši, pa napokon kao odličan nakladnik i knjižar (libraire et marchand) u Lyonu u Francuskoj.⁴⁷ Vodnikove prosudbe, one književnoteorijske tako i filozofijske različitih razdoblja i osobnih, originalnih i tipičnih djela, obuhvaćaju široki dijapazon pisaca: od razdoblja latinizma do stvaralačkih osobnosti Ivana Gundulića, Bartola Kašića, Jurja Križanića, pa sve do novijega doba hrvatske književne, kulturne, znanstvene i političko-pravne povijesti. Mnoga od njegovih zapažanja, tumačenja i prosudbi u mnogom su i danas inovativna. Odnosi se to na njegove rasprave o Šimi Starčeviću, Franu Kurelcu i Anti Starčeviću, čije pojave »i u životu, kako piše, jesu posebne, originalne i tipične«, koji su ujedno i »predstavnici prve naše književne polemike«.⁴⁸ Posebice ističe Vodnik pojavu Ante Starčevića, samonikle pojave kojoj je osnova filozofija, »najzanimljiviju pojavu među književnicima u mladoj generaciji, u doba apsolutizma«.⁴⁹ Prosudujući Starčeviću književnu i političku fizionomiju, Vodnik ističe Starčeviću filozofsku naobrazbu i izgrađen nazor o svijetu, njegovu praktičku filozofiju i etiku koja će odrediti pravac životu i njegovu filozofiju znanosti života:

»(...) istakao se u svemu kao originalan mislilac, a o svemu, čime god se bavio, imao je u osnovi filozofsko shvatanje. U našoj mladoj književnosti u ovo doba uopće niti se osjećala potreba filozofije kao nauke, niti smo mogli imati filozofa naučenjaka, već su nam dostajali mislioci, koji su filozofske teme obrađivali u različitim književnim vrstama, a ne u naučnoj formi. Starčević zašao je u tom pravcu ipak od svih najbliže ka filozofiji, i ako je filozofiji najbliža njegova radnja upravo putopis u obliku humoreske Starčević se u Hrvatskoj uistinu prvi doista i bavio filozofijom u svom književnom radu (...). Prvi je u nas nagazio na potrebu, da stvara hrvatsku filozofsku terminologiju«.⁵⁰

U tom smislu Vodnik smatra Starčevića značajnim misliteljem s obzirom na vrijeme oskudno filozofskim radom u Hrvatskoj.⁵¹ Taj i mnogi drugi tekstovi B. Vodnika, o nizu autora od 16. st. do njegova doba, bit će jedno od vrela na osnovu kojih će biti sastavljeni pregledi životopisa najznamenitijih Hrvata, primjerice onaj objavljen o 1000. godišnjici hrvatskog kraljevstva, koji je uredio Emilije Laszowski (1868.–1949.).

⁴⁷ B. Vodnik, »Knjižarstvo u Hrvata«, *Jugoslavenska Njiva*, 1923., sv. 2, br. 5, str. 204.

⁴⁸ B. Drechsler, *Dr. Ante Starčević. Književna studija iz doba apsolutizma Bachova*, Zagreb, 1912.

⁴⁹ *Ib.*, str. 23.

⁵⁰ *Ib.*, str. 15.

⁵¹ O uspjeljoj ocjeni Starčevićeve književne djelatnosti od »Branka Drechslera Vodnika« piše M. Gross u raspravi o problemu nacionalnih ideologija i o kulturno-povijesnim slikama A. Starčevića (D. Politeo, M. Šarić, K. Šegvić, J. Skerlić, F. Lukas i dr.) v. M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., v. također M. Gross, »Ante Starčević«, *Naše Teme*, 1972., 7-8, str. 1149–1167; P. Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića*, Zagreb, 1996.

7.

Vodnikovi prilozi u biografskim i enciklopedijskim izdanjima, premda su ogledalo spoznaja i dostignuća starije historiografije i klime u kojoj Vodnik razvija plodnu svoju djelatnost, otvaraju i suvremenoj historiografiji neke nove vidove problema i pitanja književnog, prosvjetnog i političkog života Hrvatske, ali također i vrednovanja kompleksa starije hrvatske filozofijske i teologijske baštine. Prosudujući tako primjerice »historički i pjesnički« opus Marka Marulića kao svojevrsan fenomen hrvatske i europske književnosti, Vodnik ističe Marulića kao »enciklopedičara kršćanske praktičke filozofije« i kao protivnika renesanse i humanizma, teza kritičkog Vodnikovog akumena i aktualna u svjetlu tumačenja suvremenih marulologa, čitanja Marulića kao pripadnika više duhovnih tradicija, posebice njegove humanističke filozofske orijentacije u duhu priprave katoličke obnove.⁵² Premda formalno i sadržajno, prostorno i tipološki ne uvijek konzistentno strukturirane i ujednačene, enciklopedijski i leksikonski, vrijedne su Vodnikove obrade niza ličnosti, njihove povijesne uloge i prosudbe. Kao primjer navodimo Vodnikovo proučavanje Antuna Dalmatina i isticanja njegovog značenja za povijest protestantizma; tematiziranje odnosa prosvjete i politike, i politike i povijesti u kontekstu bavljenja Ljudevitom Gajem i njegovog povijesnog značenja kao narodnog preporoditelja; tumačenje fenomena Bachovog apsolutizma i ilirskog preporoda u cjelini.⁵³

Vodnik je svojim tvrdnjama o Gaju, kako smatra Jaroslav Šidak, »stavio nauku pred jedan novi problem koji je naćeo već 1909.«, te kako Vodnikova prosudba i misao političke uloge Gajeve, Gaja kao historiografskog problema, »nije ponikla iz pustog domišljanja«.⁵⁴ Značenje Vodnikova poimanja razdoblja Bachova apsolutizma u cjelini također je istaknuto u novijoj hrvatskoj historiografiji – tako J. Šidak s pravom ističe da ono nije ogranićeno samo na književno područje nego se odnosi na sam fenomen hrvatskog nacionalizma.⁵⁵

Nesrazmjer u Vodnikovim prikazima ličnosti i njihovu vrednovanju objektivne su naravi, s obzirom na stupanj istraženosti i proućenosti, ali i subjektivne (prikaz njegovih suvremenika) i kreću se od faktografskih i puko obavijesnih naznaka pa do kritički vrijednosnih prosudbi koje uključuju Vodnikove afinitete i predilekcije, koji su očiti i u slučajevima kad su izostavljeni određeni podaci i vrednovanja. U svom prikazu o Simeonu Čučiću, zagrebaćkom profesoru filozofije, grkokatolićkom svećeniku i zna-

⁵² V. Franjo Šanjek, »Marulić and the Spiritual Movements of Humanism and the Reform«, *Most/The Bridge*, Zagreb, 1-4, 1999., str. 133–137.

⁵³ B. Drechsler, »Studij ilirskog preporoda«, *Mlada Hrvatska I*, Zagreb, 1902.; str. 138: »Mi ćemo se još sto godina pripraviti o znaćenju Gajevu.«

⁵⁴ J. Šidak, »Ljudevit Gaj kao historiografski problem«, u: *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb, 1981., str. 235.

⁵⁵ v. J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb, 1973., str. 313.

čajnoj ličnosti, profesoru povijesti filozofije, Vodnik tek navodi dva njegova filozofska djela tiskana u Beču, bez ikakve daljnje informacije. Nasuprot tomu, u prikazu života i djela Ivana Filipa Vezdina, karmelićana i misionara, teologa i filozofa, Vodnik ističe zasluge i značenje koje Vezdin ima za razvoj indoeuropske usporedne gramatike.⁵⁶ Premda su u Stanojevićevoj enciklopediji ispuštene mnoge značajne ličnosti novije hrvatske književne i filozofske povijesti, što su isticali kritičari, činjenica je da taj nedostatak ipak nadoknađuju, kao što je to slučaj s ličnošću Franje Markovića, studije i prikazi njihova rada.⁵⁷ Vodnik osvjetljava Markovićev opus, njegovu književno-estetičku i filozofsku dimenziju te mjesto u povijesti hrvatske književnosti, Markovićevo hrvatsko, ali i slavensko i općeljudsko stajalište te njegovo znanstveno i javno društveno djelovanje.

Vodnikove enciklopedijske obrade starijih i novijih pisaca pokazatelji su njegovih stajališta, pogleda i vrednovanja proistekla iz njegova promišljanja civilizacijskih tekovina jednog malog naroda, procesa njegova uključivanja u temeljne misaone tokove i izlaska u europski duhovni dijalog. Kao što je razumio poruke hrvatskih humanista Europi, Vodnik je razumio istodobno ono što treba nama samima i u tom kontekstu valja gledati i Vodnikovo promišljanje hrvatske enciklopedistike, njegovu ideju nacionalnog kao *općeg, europskog*, onoga što nas čini europskim i svjetskim. U tom smislu Vodnik promatra i vrednuje mjesto i ulogu Marka Marulića, jedne od najvećih pojava hrvatske književnosti i kulturne povijesti, ističući filozofski-etički supstrat najvažnijeg njegovog latinskog proznoga rada, moralno religioznog i filozofsko-etičkog sadržaja, čime je Marulić i stekao europski glas kršćanskog mislioca i enciklopedista, vjesnika obnove koju će provesti istom protureformacija. Isto tako Vodnikova prosudba Jurja Križanića, književnika i političara, najvećeg hrvatskog i europskog mislitelja 17. stoljeća, njegovog cjelokupnog vjerskog, crkveno-političkog, filološkog rada i djelatnosti, mislitelja ideje sveslavenstva, ide do nacionalne i europske kulturno-političke apologije Križanića.⁵⁸

Nešto je drugačiji Vodnikov pristup obradi njegovih suvremenika: konceptijski i strukturno neujednačen, odaje Vodnikove osobne predilekcije i stavove, kako od kvalifikativa, tako i zanemarivanja odnosno previjanja nekih činjenica (slučajnih, namjernih?, valjalo bi potražiti odgovore

⁵⁶ Lit. o Vezdinu, v. u: A. Sekulić, »Razmišljanja Ivana Filipa Vezdina«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 49–50, 1999., str. 203.

⁵⁷ Uz Vodnikovu studiju valja spomenuti i onu Vj. Klaića (*Vienac*, 1884.), Antuna Barca, Ljuboja Dlustuša, *Dr. Franjo Marković njegov život i rad*, (Osijek, 1915.), Krste Pavletića, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, (Zagreb, 1917.), studiju A. Bazale *Filozofijski portret Franje Markovića*, (Zagreb, 1921.), s referencijom na Vodnikove postavke Bazala se ne slaže s nekima, ali se u cjelini priklanja Vodnikovoj ocjeni Markovićevih idejno-filozofskih koncepcija ideje slavenstva i humaniteta.

⁵⁸ I. Golub, *Slavenstvo Jurja Križanića*, o tristotoj godišnjici Križanićeve smrti, Zagreb, 1983., isti, *Križanić*, Zagreb, 1987.; isti, *The Slavic Vision of Juraj Križanić*, Zagreb-Dubrovnik, 1993.

u njegovim polemikama i javnim nastupima i kritikama). Tako za Đuru Arnolda postavlja kvalifikativ pjesnik, naučenjak, spominje ga kao profesora pedagogije na zagrebačkom sveučilištu, 1894., ne spomenuvši ga kao profesora filozofije, 1880., i redovnog sveučilišnog profesora od 1896., te rektora; za razliku od nekih drugih koje obrađuje, izostavlja literaturu. Kod Mirka Breyera (1863.–1946.) izostavlja spomenuti njegovu, ne neznačajnu, djelatnost slobodnog zidara, njegovih zatvaranja te njegovo značenje u povijesti domaćeg bibliotekarstva. Jednako tako ne postupa dosljedno u navođenju faktografskih podataka u biografijama pojedinaca: nekima spominje političku, javnu, društvenu ili stranačku pripadnost, kod drugih je izostavlja, primjerice pravaštvo i unionizam Đure Deželića, ne navodeći izuzetno značajan njegov biografski rječnik (1861. *Sbirka životopisnih slav-nih jugoslavenskih muževah*). Ne spominje nijednom riječju leksikografski značajan rad Velimira Deželića st., također ni literaturu o njemu. Ne ističe liječnički kao ni leksikografski rad Ivana Dežmana (1841.–1873.), njegove političke ideje niti značajnu djelatnost kao pokretača književnog časopisa hrvatske moderne u Beču, *Mladost*, 1898., također ne daje literaturu o njemu. Vladimira Dvornikovića (1888.–1956.) navodi kao profesora sveučilišta, ne kao filozofskog pisca, zanimljiv je i Vodnikov odabir literature iz koje su izostale značajne reference, ime Bujas, ime Tkalčić, Albert Haler⁵⁹, Antun Barac (...). To su samo neki od primjera iz kojih je vidljiv opći dojam koji se stiče o teškoćama materijalne i sadržajne prirode enciklopedijske prakse, principa, načela i pristupa te kriterija u obradi ličnosti i prikazu njihove djelatnosti – teškoća pred koje je stavljen kako sam Vodnik, tako i putevi projekta enciklopedije, pokazatelj kako nema utrtih puteva, kako se oni još sveudilj traže, pokazatelj realnog stanja kulturnih i društvenih prilika.

Zaključno valja reći da Vodnik sudjeluje na povijesnoj pozornici jednog vremena, u njegovim kulturnim težnjama, idejnim borbama, strujama, vizijama i opredjeljenjima, antagonizmima i stajalištima, dilemama (nacionalizam – kozmopolitizam, hrvatska – jugoslavenska enciklopedija, velika ili mala enciklopedija), ipak sabranih u dominantnu ideju jedinstvenosti kulture kao osnove projekta koji će se objediniti i realizirati s *Hrvatskom Enciklopedijom* 1938., s Matom Ujevićem i Miroslavom Krležom 1950., i njegovim programom izdavanja enciklopedije, definiranjem njenoga karaktera i zadatka. Vodnikovo je djelo ogledalo jednog razdoblja hrvatske kulturne i znanstvene povijesti, a svojim enciklopedijskim nastojanjem, još više enciklopedijskim duhovnim stajalištem, Vodnik zadužuje i buduće naraštaje proučavatelja te bogate povijesti.

⁵⁹ V. Albert Haler, *Književni povjesničar, teoretičar i estetičar*. Zbornik radova, Hrvatski književni povjesničari, sv. 5, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu [etc.], Zagreb, 2000.

DOPRINOS BRANKA VODNIKA HRVATSKOJ ENCIKLOPEDIŠTICI

Sažetak

U članku se razmatra jedna dosad u domaćoj historiografiji nedostatno uočena i tematizirana dimenzija bogatog i raznovrsnog opusa Branka Drechslera Vodnika. Autorica enciklopedijsku dimenziju, odnosno točnije Vodnikovo duhovno stajalište smatra temeljnim za sveukupnu Vodnikovu djelatnost, znanstveno-istraživačku, književno-povijesnu, povijesno-filozofsku, esejističku, kritičko-polemičku. To Vodnikovo duhovno stajalište artikulirano je u njegovim teorijsko-konceptualnim gledištima, u njegovu pristupu pojavama, ličnostima i razdobljima, u načelima i metodi njegova bavljenja književnom i kulturnom poviješću, u samom njegovom poimanju književnog povjesnika.

Autorica eksplicira Vodnikove koncepcije znanja i znanosti, ljudskog duha i kreativnosti, ideju povijesnosti i kulture i njihove društvene uloge koje se sve stječu u Vodnikovu poimanju fenomena enciklopedizma, značajne komponente književne i kulturne povijesti u cjelini, njegova smisla, uloge i značenja, zadaće nacionalne, prosvjetne, znanstvene, stručne, javne, društvene. Pojmove naroda, narodnog bića, nacionalne kulture, književnosti, znanosti, filozofije, politike, nacionalne svijesti, autorica promatra kao inicijalnu osnovu Vodnikove vizije projekta enciklopedije i njene izgrađene koncepcije, osnovu njegovog modernog nacrtu enciklopedije kao znanstvene discipline s vlastitim načelima i imperativima, metodom, funkcijom i značenjem.

Drugi vid spomenute dimenzije Vodnikova opusa, impliciran spomenutim temeljnim duhovnim stajalištima, podloge njegovih studija i monografija (obrada korpusa hrvatskog latinizma, Marulića, Markovića, Starčevića, Preradovića i dr.), Vodnikova je suradnja u enciklopedijskim, biografsko-leksikografskim izdanjima.

Autorica zaključno utvrđuje mjesto, značenje i doprinos Branka Vodnika u kronologiji hrvatske enciklopedijsko-biografsko-leksikografske djelatnosti kraja 19. i početka 20. stoljeća.

BRANKO VODNIK'S CONTRIBUTION TO CROATIAN ENCYCLOPAEDISM

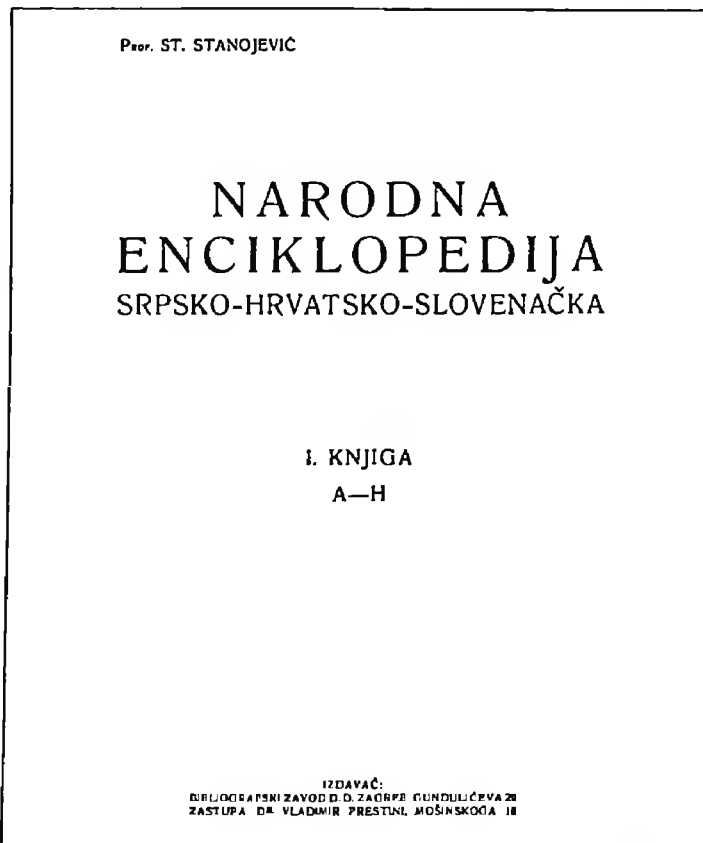
Summary

The article talks about until then, in Croatian historiography not enough observed and not thematically discussed dimension of the rich and full variety of work by Branko Drechsler Vodnik. The author considers the encyclopaedic dimension or rather Vodnik's spiritual point of view, the basis for his complete works, scientifically-investigatory, literary-historical, historically-philosophical, essayistic, critically-polemical. This spiritual point of view that Vodnik has is articulated in his theoretically-conceptual viewpoints, his approach to the occurrences, characters and periods in the principles and method of his dealing with literary and cultural history, in his sole vision of what a literary historian is. The author stresses Vodnik's conceptions of knowledge and science, human spirit and creativity the idea of historicity and culture and their social roles which are acquired in Vodnik's under-

standing of the phenomenon of encyclopaedism, the significant components of literary and cultural history in its entirety, its meaning, role and significance, assignments, national, educational, scientific, professional, public, social. The idea of the nation, the national being, national culture, literature, science, philosophy, politics, national awareness, the author observes as an initial basis of Vodnik's vision of the encyclopaedia project and its built conception, the main idea of his modern draft of the encyclopaedia as a scientific discipline with its own principles and imperatives, method, function and meaning.

Another aspect of the mentioned dimensions of Vodnik's work is implied in the mentioned basic spiritual viewpoints of his studies and monographies (an analysis of the corpus of Croatian latinism, Marulić, Marković, Starčević, Preradović and others), Vodnik's collaboration with the encyclopaedic, biographically-lexographical editions.

The author concludes by placing Vodnik and determining his significance and contribution to the chronology of Croatian encyclopaedic and lexicographical activity towards the end of the 19th and beginning of the 20th century.

Naslovnica knj. 1. Stanojevićeve *Narodne enciklopedije* objavljene u Zagrebu 1925. Samo u 1. knjizi Vodnikove su 72 »natuknice« a ukupno u 4 knjige ove *Enciklopedije* objavljeno je čak 189 Vodnikovih »natuknica« vezanih uz hrvatsku književnost.